

Азиз Ҷаюмов

АМИР ТЕМУР
қиссалари

Тошкент
«Ёзувчи» нашриёти

Қаюмов, Азиз.

Амир Темур қиссалари.— Т.:
 Ёзувчи, 1996.—32 б.

Улуғ фотиҳ соҳибқирон Амир Темур Кўрагоннинг туғилганига 660 йил тўлиши муносабати билан ўтаётган тадбирлар асносида унинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганишга қизиқиш кучайди.

Ушбу рисолада Амир Темурга оид баъзи қўлёзма ва тошбосма қиссалар тўғрисида сўз боради. Улар бадий адабиёт маҳсули бўлгани учун уларда тасвирланган айрим воқеалар ёзувчи ҳаёлотига мансуб бўлмоғи табиийдир. Ҳар ҳолда халқ, ижод аҳли Амир Темурга қанчалар ҳурмат ва муҳаббат билан қараганлари бу асарларда яққол кўриниб туради.

Амир Темурни чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш ҳали олдинда. Ушбу рисола шу соҳадаги ишлар дарёсига бир томчидир.

ББК 63.3(5У)

К $\frac{4702620101-7}{М 362 (04)-96}$ 40-1996

© Азиз Қаюмов, «Ёзувчи»
 нашриёти, 1996 йил.

ISBN 5-8255-0340-4

АМИР ТЕМУР МАВЗУИ НАВОИЙ ИЖОДИДА

Ўзбек халқининг узоқ асрлик тарихи давомида XIV асрнинг иккинчи ярмида улуғ фотиҳ Амир Темур номи боғлиқ давр ўзига хос ўрин эгаллайди. Амир Темур мамлакатдаги ҳукмрон бўлган бош-бошдоқликка чек қўйди. Ўрта Осиё ерларини бир марказлашган давлатга бирлаштирди. Сўнг Кичик Осиёдан то Ҳиндистонгача, Жанубий Эрондан ва Бағдоддан Волга бўйигача бўлган ерларни ўз қасарруфига ўтказиб, улуғ бир давлат барпо қилди. Амир Темур (1336—1405) ўттиз беш йиллик (1370—1405) ҳукмронлиги даврида ҳамisha ҳарбий юришларда бўлди. Ўз мамлакатининг шаъну шавкатини қаттиққўллик билан баланд кўтарди.

Бу шавкатли ҳукмроннинг сиёсий ва ҳарбий фаолияти унинг замондошлари бўлган тарихшунослар томонидан тўла тасвирланган. Чунончи, Низомиддин Шомий ва Шарафиддин Али Яздийлар бу воқеаларни «Зафарнома» деб аталган алоҳида-алоҳида ёзилган тарих китобларида акс эттирганлар. Ибн Арабшоҳ (1389—1450) Амир Темурга оид воқеаларни бир китоб қилиб ёзиб чиққан. Тарихшунос Ғиёсиддин Али Амир Темурнинг Ҳиндистон сафарига бағишлаб махсус тарих китоби яратган. Ҳофиз Абру, Мирхонд каби буюк тарихчилар Амир Темурга оид воқеаларни ўз асарларида ёритганлар.

Амир Темур атрофида кўп олимлар, шоирлар, фозил зотлар йиғилган эдилар. Ҳерман Вамбери ана шу жамоага мансуб шоирлардан бири Аҳмад Кермоний «Темурнома» асарини ёзган эканлигини хабар беради. Бу асарда буюк Амирнинг фаолияти бадий тасвирларда баён этилган.

Амир Темур доирасидаги фазл аҳли орасида араб шоири Жазирий ҳам юксак мавқеъга эга бўлган.

Ўз замонасининг таниқли шоирларидан Лутфулла Нишопурий Амир Темурнинг ўғли Мироншоҳ даргоҳида бўлган, унинг сарой шоири ҳисобланган.

Амир Темур замонида ўша даврнинг энг улуғ ижодкорлари Камол Хўжандий, Камолиддин Исфаҳонийлар яшаб ижод қилганлар Камол Хўжандий қасиданависликда, Камолиддин Исфаҳоний эса ғазалнависликда шуҳрат қозонган эдилар.

Амир Темурнинг кичик асрдоши улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий (1441—1501) ўзининг «Мажолис ун нафоис» («Нафисларнинг йиғинлари») ва «Хайрат ул аброр» («Яхшиларнинг ҳайрати») асарларида Амир Темур фаолиятига оид айрим лавҳаларни келтирган.

Маълумки «Мажолис ун нафоис»нинг еттинчи мажлиси Темурий султонлар ичидаги таъби назми бўлган. Ёки шеърга майли бор шахслар ҳақида маълумот беради. Бу мажлис Амир Темурдан бошланган. Навоий бу кишини Темур Кўрагон деб атайти. Темур Кўрагон шеър ёзмас эди. Аммо шеър ва насрни ўз ўрнида топиб ишлатар эди. Навоийнинг ёзишича, анингдек бир байт ўқиғони минг яхши байт айтқанча бор (XIII т.с. 168).

Ана шундай изоҳдан кейин Навоий Амир Темурнинг шу фазилатини кўрсатувчи бир воқеани ҳикоя қилади.

Амир Темурнинг ўғилларидан бири Мироншоҳ Табризда ҳукмронлик қилар эди. У ичкиликка берилиб кетди. Димоғи ва миқозини мўътадилликдан чекинди, кўп полыйиқ ишларни қилабошлади. Бу гап Самарқандга Амир Темурга етиб келди. Амирга хабар қилдиларки, Мироншоҳнинг уч надими уни йўлдан уриб ичкиликбозликка йўллаганлар. Амир буюрдики, тезлик билан Табризга бориб ўша учала надимнинг бошини кесиб Самарқандга келтурсинлар. Шундай оғир жазога мубтало бўлган гувоҳкорлар Хожа Абдулқодир, Мавлоно Мухаммад Қоҳий ва устод Қутб Нойи эдилар. Тавочи улардан иккитасининг бошини кесиб олиб келди. Аммо учинчиси қочиб қутулган эди. У ўзини девоналикка солиб қаландарлар билан мулкма-мулк кезиб юрар эди.

Амир Темур Ироққа юриш қилиб келганида Хожа Абдулқодирнинг шу ерда экани маълум бўлди. Уни тутиб келтирмоққа буйруқ бўлди. Девоналигига қарамай Хожани тутиб Амир ҳузурига келтирдилар. Амир тахт устида ўлтирар эди. Хожанинги ўша ўлим ҳақидаги буйруқ берилмасдан олдин асосий фазилати Қуръонни гоят хуш қироат билан ўқимоқдан иборат бўлган. Хожани тутиб Амир қошига келтирилган пайтда у тиз чўкиб, баланд

овоз билан Қуръон ўқимоққа киришди. У жуда ёқимли овоз билан берилиб қироат қилар эди. Шундан сўнг Амирнинг ғазаби лутф билан алмашди. Амир Темур ўз атрофидаги фазл ва камол аҳлига қарата ушбу мисрани ўқиди:

Абдол зи бийм чанг ба мусҳаф зад.

(Қаландар қўрқувдан Қуръонга чанг солди)!

Амир Темур гуноҳкорнинг узрини қабул қилиб унинг айбини кечирди. Хожага илтифот қилиб уни ўз олий мажлисида надим ва мулозим қилиб олди.

Навоий бу воқеани ҳикоя қилар экан. Амир Темурнинг ана шундай ўз ўрнида шеърини парчани келтирмақни унинг улуғ фазилати деб ҳисоблайди. Шоир бир оз муболага билан хулоса ясаб ёзади: «Идрок ва фаҳм аҳли билурким, йиллар, балки қарнларда мундоқ латиф сўз воқеъ бўлмас». (Навоий. Асарлар, XII т.с. 169).

Амир Темур тўғрисидаги сўзни тугаллагач, Навоий ўз одатига кўра ана шундай сўз айтиш маҳоратини Султон Ҳусайн Бойқаро билан боғлайди. Султон Ҳусайн (соҳибқирон) йигинларда кўп шеър ва байтларни ўз ўрнида ишлатар эдилар, деб хабар беради Навоий. Бу ҳол Навоийнинг хулоса қилишича, Султон Ҳусайнга маврусийдир (мерос бўлган). Яъни унга ўзининг улуғ бобосидан ўтгандир.

Бу ҳикояни Навоий ҳар иккала зот номига дуо билан яқунлайди:

«Ул бирининг макони равзаи жинон ва бу
бири жаҳон мулкида жовдон бўлсун». (XII, 169)

Навоий «Хамса» сининг биринчи китоби «Хайрат ул аброр» нинг саккизинчи мақоласи вафо ва вафосизлик тўғрисидадир. Навоий бу бобда Амир Темурнинг Ҳиндистонга қилган юришига оид бир воқеани ҳикоя қилган. Уша юриш давомида бир маҳал голиб Амир Темур қатли ом тўғрисида буйруқ берди.

¹ Шайх Саъдийнинг «Гулистон» асарида шундай лавҳа бор: «Изо йанса ал инсону тола лисонуҳу ка синнаврин мағлубин йасулу ала қалби» (арабча).

(Улимга маҳкум бўлганнинг тили узун бўлиб кетади, енгилган мушук итга чанг солгани каби).

Ушбу Амир айтган мисра Саъдий кўрсатган лавҳага мазмундошдир. А. Қ.

Андоқ эшитдимким, шаҳи комрон,
Тўрт улус хони Амир Кўрагон,
Фатҳи ақолимда қилғонда разм,
Ҳинд саводида қатиқ бўлди разм.

Шундай пайтда икки дўст қотиллар қўлига тушиб қолдилар. Дўстлардан ҳар бири қотилдан менинг бошимни кес, дўстимга тегмагин, деб ёлборар эди. Қотил ҳар иккисининг ҳам бошини кесмоқчи бўлди. Шунда дўстлар ҳар бири ўз бошини тутиб, олдин мени ўлдири, то мен ўлгунимча дўстим тирик турсин, деб илтимос қилар эди.

Шу пайт тўсатдан «Аламон» («Кечирим») деган буйруқ келиб қолди. Ўлдиришлар тўхтади.

Навоий ҳулоса қилиб ёзади:

Бир-бирига кечти алар жонидин,
Шоҳ доғи кечти улус қонидин.

Бир-бирига сидқ ва вафодорлик кўрсатган дўстлар туфайли уларнинг ўзлари ҳам, эл ҳам ўлимдан қутулдилар.

XVI асрда Хотифий форс-тожик тилида ўзининг «Темурнома» дostonини ёзди. Хотифий «Ҳамса» ёзмаққа жазм қилган эди. Маълумки, «Ҳамса»нинг бешинчи китоби улуг фотиҳ Искандарга бағишланар эди. Хотифи эса «Искандарнома» ўрнига «Темурнома» дostonини яратди.

Амир Темурнинг ёшлик йиллари, унинг сиёсий ва ҳарбий фаолиятига оид ўзбек ва форс тилларида бир неча қиссалар ҳам ёзилган.

АМИР ТЕМУР ҚИССАЛАРИ

«ҚИССАИ АМИР ТЕМУР» (Қўлэзма). Ўзбекистон Фанлар Академияси Қўлэзмалар институти фондида сақланаётган қўлэзма китобларни ўрганиш асносида бир асар бизнинг диққатимизни тортди. Бу қўлэзманинг инв. номери № 6537 II. Асар ўзбек тилида ёзилган. Муаллифи Саййид Муҳаммадхўжа ибн Жаъфархўжа. Қўлэзманинг қачон ёзилгани ва қачон, қай ерда кўчириб ёзилгани кўрсатилмаган. Қогози ва хатига қараб уни XIX асрда кўчириб ёзилган деб тахмин қилмоқ мумкин.

Матн қора тушда битилган. Бобларнинг сарлавҳалари қизил сиёҳ билан ёзилган. Хати оддий настаълик, унча чиройли эмас. Бу асар қўлэзманинг 131 б варағидан бошланиб 267 б варағида тугалланади. Асарнинг тўла сарлавҳаси бундай: Осори дoston қиссаи пур гусса Амир Темур Кўрагон соҳибқирон наввара Оллоҳумарқадиҳу» (Форсча ва арабча тилди). Бу жумланинг маъноси қуйидагича бўлади: «Амир Темур Кўрагон соҳибқиронга оид ғам-гусса билан тўла қиссанинг излари. Оллоҳ унинг қабрини нурга тўлдирсин».

ҚИССАНИНГ ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ. Бу асарда Амир Темур Кўрагоннинг 800х—1397 шаъбон ойининг 25 нчи куни туғилган деб ёзилган¹. Эмиш, ҳар саккиз юз йилда бир соҳибқирон пайдо бўлади. Искандар ва Муҳаммад мустафо ҳам шу куни туғилганлар.

Асарнинг бошқа бир жойида—214 «б» да ёзилганки, мусулмонлардан тўрт соҳибқирон чиққан. Улар Сулаймон пайғамбар, Искандар, Муҳаммад Мустафо ва Амир Темур Кўрагондирлар.

Қисса Бухорода Баёнқулихоннинг ҳукмронлик қилганлиги тўғрисидаги хабар билан бошланади. Шаҳри-

¹ Бу тарихий ҳақиқатга тўғри келмайли. Темур 1333 йили туғилган. А. Қ.

сабзлик Тоғай Баҳодир Бухоронинг атоқли оилаларидан бирининг қизи Бегина бегимга уйлаиди. Баҳодирнинг бошқа Юкун бегим деган хотини ҳам бор эди. Эри газотга кетган вақтида Юкун бегим ҳомиладор Бегина бегимнинг жонига қасд қилади. Аммо Бегина бегим омон қолди. У тезда бир ўғил туғади. Бу болакайни ҳамма одам соҳибқирон бўлади, деб башорат қиладилар. Бегина бегим боласи билан Бухородан кетади. Уни амир Тоғайнинг қариндоши Қарши ҳокими амир Хоку ўз ҳимоясида сақлайди. Бола 14 ёшида ҳақиқий олим ва баҳодир бўлиб етишади. Унинг номи Амир Темур эди.

Бадахшонли исёнкорлар Носир Хисрав бошчилигида Бухорога ҳужум қилганларида Амир Темур уларга қарши мардона жанг қилади. Ғазотдан қайтган унинг отаси Тоғай баҳодир ўғлини шу жангда биринчи бор кўради. У ўғлини ёв қуршовидан қутқаради. Сўнг ота-бола Шаҳрисабзга келадилар.

Шундан сўнг амир Темурнинг Самарқандга келиб «Ҳидоё» нинг муаллифи имом Бурҳониддин билан учрашгани; Камол Хўжандийнинг амир Темурнинг жаҳонгирлигига башорат қилгани, сўнг Темурнинг Бухорога ўқишга келгани айтилади.

Бухоро ҳукмрони Баёнқулихоннинг қизи Гулшод Амир Темурга кўнгил беради. Унга турмушга чиқмоқ ниятида ҳар хил йўллар билан Темурни ўзига яқинлаштиради. Темур туҳмат туфайли зиндонбанд қилинади. Аммо Гулшод уни қутқариб, ўз қасрида яширади.

Баёнқулихон вафотидан сўнг Бухоро тахтига ўлтирган ўғли Бароқ Темур ва Гулшодни таъқиб қилади. Ихтилоф чоғи Темур яраланди. Гулшод қочиб қутулди. У Шаҳрисабз сари борар эди. Йўлда Тоғай Баҳодир Гулшодни учратиб Шаҳрисабзга келтирди, уни эъзозлаб бу ерда ўрнаштирди. Бухорода Темур соғайгач, Хоразм лашкарига қарши курашда шижоат кўрғазди. Бу жангда хоразмли жангчи аёл Камол ойим Темурни севиб қолади. Темур Камол ойимни иззат-ҳурмат билан Хоразмга жўнатади. Сўнг Шаҳрисабзга келади, тўй-тамошалар қилиб Гулшод бегимга уйланади.

Қиссанинг биринчи бўлаги шу ерда тугайди. Кўрииб турибдики, биринчи бўлим кўпроқ қаҳрамонлик ва севги достонидек кўринади. Унда Амир Темурнинг туғилиши, тарбия топиши, жанглардаги мардона ҳаракатлари, отаси Тоғай Баҳодирнинг мардлиги, олижаноблиги бош ўрин тутади. Айни замонда Амир Темур ва Гулшоднинг муҳаббати, бу севгининг оғир ҳаёт имтиҳонла-

ридан муваффақият билан ўтгани таъсирли лавҳаларда ифода этилган.

Қиссанинг иккинчи бўлаги кўпроқ сиёсий ва ҳарбий воқеалар баёнидан иборат. Унда Амир Темурнинг Бухоро ва Самарқандда ҳукмронликка ўлтиргани, Мовароуннаҳрни тўласича ўз тасарруфига киритгани айтилади. Сўнг Саййид ота ва Занги ота Дашти Қишлоқ халқи ўртасида ислом динини ёндилар. Амир Темур қўшини Қишлоқ аҳлини ўзига тўла буйсундиради.

Шундан кейин Амир Темур Ҳиндистон мамлакатига қарши бориб уни енгади. Сўнг Румий замин амир ихтиёрига ўтади. Шундан кейин Амир Темур Шом ва Дамашқни эгаллайди. Қиссанинг охири боби Амир Темурнинг Каъбани зиёрат этгани билан тугалланади.

«ТЕМУРНОМА». Қ. И. инв. № 3731 (тошбосма). Бу қисса форс-тожик тилида ёзилган. 1920 йили Тошкентда Туркистон давлат нашриётида тошбосма усулида 1000 нусха қилиб нашр этилган. Китобда асарнинг муаллифи кўрсатилган эмас. Котиби ҳам номаълум. Китоб насрий асар. Аммо унда анчагина шеърлар ҳам бор. Матн рамка ичида Хати чиройли наस्ताълиқ. Сарлавҳалар, шеърларнинг номи йўгон хат билан битилган. 155 саҳифадан иборат. Ҳажми 26×16,5.

Ушбу китоб «Темурнома» асарининг биринчи жилдидир. Муқоваси дермантин (тикланган).

Китобнинг бошланиши: «Достони таваллуди Амир соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ва баёни падару модарри-у». («Амир соҳибқирон Амир Темурнинг туғилиши ва унинг отаси ва онаси (кимлигини) баён этувчи достон»). С.2.

Охири: «Баъдазон Амар соҳибқирон бисёр хурсанд ва хушнуд гардида султон Шиблийро рухсат доданд. Таммат жилдул аввали «Темурнома». С. 155.

Шундан сўнг Амир соҳибқирон кўп хурсанд ва хушнуд бўлиб султон Шиблийга кетмоққа рухсат бердилар. «Темурнома» нинг биринчи жилди тугади»).

720 ҳижрий (1320—21 мелодий) йилда Бухорода Қорахон-Маликшоҳ тахтга ўлтирди. У жуда золим эди. У шайх Бохарзийнинг қарғиши туфайли дунёдан ўтди. Сўнг Баёнқулихон тахтга ўтқизилди. У адолат билан иш тутди.

Тарағай баҳодир Шаҳрисабздаги Тарағай деган жойда яшар, бадавлат киши эди.

Бухорода Садруш шарийъа Соҳиби Шарҳулвақоийнинг Нигина бегим деган қизи бор эди. Отасига уни

эрга бергин, жаҳонгир ўғил туғади, деган хабар келди. Шаҳрисабзда Тарағай Баҳодирга бу хабарни подачи айтди. Подачи шундай гуш кўрган экан. Тарағай Баҳодир Бухорога келиб Нигина бегимга уйланади. Уни Шаҳрисабзга келтиради.

Баёнқулихон Тарағай Баҳодирни Қошғарга ғазотга жўнатади. У Нигина бегимни бошқа хотин — Амир Қозоғоннинг қизи Уйқун хотинга топшириб, ўзи Қошғарга кетади.

Уйқун хотун тушида Нигина бегимнинг жаҳонгир ўғил туғажагини кўради. Уни ўлдирмоққа жааз қиладди. Қалбаки хат орқали Нигина бегимни Бухорога, отаси ҳузурига жўнатади. Йўлда Уйқун хотин қўшиб юборган ғулом бегимнинг икки канизасини ўлдиради. Нигина бегим ўзини чоҳга ташлаб ўлимдан қутулиб қолади. Шу вақт бегимнинг дуоси билан яшин чақнаб ғуломга тегади ва уни иккига бўлиб ташлайди.

Шундан сўнг бир чўпон бегимни чуқурдан тортиб олади. Чўпон бегимга тажовуз қилмоқчи бўлади. Шунда тўсатдан Барлос амири Чорқу келиб қолади. Амир бегимни ўз фарзанди қатори кўриб, ўзи билан олиб кетади. Шундан сўнг Нигина бегим фарзанд кўради. Бола 735 ҳижрий йили жадди ойининг 29 инчисида туғилган (1334—35 м. йил).

Амир Чорқу Қарши ҳокими эди. Сўнг уни бўшатиб ўрнига Амир Мусо Жалоийр тайинланди.

Амир Чорқу бадавлат киши эди. Бир жойда қудуқдан қирқ ғулом занжир тортиб сув чиқарар эдилар. Шунинг учун бу жойни Занжирсарой дер эдилар.

Чорқунинг ўғли Амир Темурнинг энг яқин дўсти бўлган. Чорқу Амир Темурни ўз ўғли каби кўрар эди. Одамларга эса уни Ғуломзода деяр эди. Аммо унинг отаси Тарағай баҳодир эканини билмас эди. Амир Чорқу Тарағай Баҳодирга хеш бўлган. Амир Темур ўн икки ёшгача шу даргоҳда бўлди.

Тарағай Баҳодир бир йил Ғазотда бўлиб сўнг қайтди. Шаҳрисабзда Уйқун хотун девона бўлиб қолган. Нигина бегим йўқ эди. Шу аҳволда ўн бир йил ўтди.

Ниҳоят Тарағай Баҳодир Занжирсаройда ўғли ва Нигина бегим билан топишди. Ўз гуноҳидан тавба қилган Уйқун хотун ҳам шифо топди. Ҳаммалари Шаҳрисабзга келдилар.

Саййид Қуллол ўз муридларига Темурнинг соҳибқирон бўлажагини хабар қилди. Темур шунда 12 ёшда эди. Бадахшонли Носир Хисрав деган киши Бухорода

тахсил олди. Сўнг қирқ йил йўқ бўлиб кетди. Шундан кейин у Муқно номи билан пайдо бўлди. Муқно пайгамбарлик даъво қилар эди. Баъзилари унга эргашдилар.

Бу ҳаракат Мовароуннаҳрга ҳам ёйилди. Бухоро, Самарқанд, Балх шаҳарларида тўрт минг муллани фидойи носирий деб аталмиш мукнанинг одамлари ўқирдилар.

Бухоро ҳукмрони Баёнқулихон Носир Хисравга қарши кураш бошлади. Темур бу жангларда қатнашди. У отаси Тарағай Баҳодир билан бирга эди. Аммо жанг малоҳадалар (Носир Хисрав тарафдорлари) фойдасига ҳал бўлди.

Шаҳрисабз ҳукмрони Тарағай Баҳодир ўғли Темур билан Носир Хисрав ҳузурига боришди. Носир уларни ўз динига тарғиб этди.

Темур Самарқандга келиб Соҳибҳидоя қабулида бўлади. Уни Шаҳрисабзга келиб Носир Хисрав билан баҳс қилмоққа кўндирди. Сўнг Шаҳрисабзда Тарағай Баҳодир, Темур, Соҳибҳидоя ўшал душман малоҳадаларни яқсон қилдилар.

Шундан кейин Темур Бухорога келади. Бу ерда Баёнқулихоннинг қизи Сарой Мулк хонимни олади. Қиссанинг кейинги бобларида Баёнқулихоннинг вафотидан сўнг ўғли Бароқхоннинг тахтга ўлтириши, Урганч ҳукмрони Ҳасан сўфининг ўғли Дунбай баҳодирнинг Темур томонидан ҳалок этилмоғи тўғрисида сўз боради.

Саййид ота ўзбеклар орасида мусулмонликни ёяди. Амир Тарағай Дашти Қипчоқ сари боради ва бу ерларда дунёдан ўтади.

Жата қўшинлари Мовароуннаҳрга бостириб келади. Темур улар билан курашда кўп азиятлар чекади.

Темур Қимарий иноқ билан бирга Бухорога Шайх Нақшбанд хизматига келадилар. Улар учаласи Тўқтемирхон ҳузурига борадилар.

Бароқхон шоҳ Мансур томонидан банд этилади. Темур Сейистонга келади. Эл ҳар тарафдан келиб, унинг атрофига бирлашади.

Сўнг Амир Темур Самарқандни эгаллайди. Темурнинг ўғли Жаҳонгирни Балхга юриши пайтида Бароқхон ўлдиради.

Амир Темурнинг Мир Саййид шариф Журжоний билан учрашуви қизиқарли тафсилотлар орқали баён қилинади.

Амир Темур Қудси Халилни эгаллайди. Муқаддас жойларни зиёрат қилади.

Рум Қайсари Амир Темур ҳузурига элчилар юборади. Қайсарнинг набираси Султон Шиблий элчиларга бош бўлиб Самарқандга келади.

Бунга жавобан Амир Темур набираси Мирзо Улуғбекни Қайсар ҳузурига элчи қилиб юборди. Ана шу элчиликка оид лавҳалардан сўнг «Темурнома» нинг биринчи китоби яқунланди.

«АМИР ТЕМУР КЎРАГОН ЖАНГНОМАСИ» (нашр). 1991 йили Тошкентда «Чўлпон» нашриёти ўзбек тилида «Амир Темур Кўрагон жангномаси»—«Темурнома» китобини нашр этди. Китоб муаллифи Мулло Салоҳиддин ибн Мулло Алоиддин хўжа Эшон Салоҳиддин Тошкандайдир. Ушбу китоб 1327 ҳижрий ёки 1908 мелодий йили Тошкентда Ильин босмаҳонасида тошбосма усулида босилган нусха асосида нашрга тайёрланган. Нашрга тайёрловчи, филология фанлари номзоди Поён Равшанов. Китобга Поён Равшанов мазмундор ва нисбатан муфассал сўзбоши ёзган, яна асарда учрайдиган нотаниш сўзларга луғат ҳам тузиб илова қилган. 349 с. 21×13,5. Бу асарда кириш қисмидан сўнг қуйидаги боб келади: «Эмди келдук дostonи Амир Соҳибқиронга, яъни Амир Темур Кўрагон Искандари Сонийга» (с.35).

Охирги бобнинг сарлавҳаси бундай: «Бу дostonда Амир Темур соҳибқирон юртни улуғларига тўй қилиб бериб, андин кейин Ўтрон мавзеъига бориб амри парвардигор бирла вафот тобқонларининг баёни». (с.325).

«Амир Темур жангномаси» насрий асар. Аммо унда шеърлар ҳам кўп учрайди. Салоҳиддин Тошкандийнинг бу китоби ХХ аср ўзбек ёзма адабиётининг намунаси-дир.

«Амир Темур жангномаси»нинг мундарижаси юқорида таърифлаб ўтилган форсий «Темурнома» ва ўзбек тилидаги «Амир Темур қиссаси» га кўп жиҳатдан яқин. Амир Темурнинг ёшлик йиллари, ҳарбий фаолияти деярли такрорланади. Аммо воқеалар «Амир Темур Кўрагон жангномаси» китобида муфассалроқ баён этилади.

Айни замонда бу китоблар орасидаги фарқлар ҳам сезилиб туради. Баъзи воқеалар бу китобда умуман учрамайди. Амир Темурнинг ота-боболари ва туғилиши тўғрисидаги маълумот бу қиссаларда бир-биридан катта фарқ қилмайди.

«Темурнома» да (форсий тошбосма 1920) ўқиймиз: «Падари соҳибқирон Тарағай Баҳодир ном дошт аз насли Қоражар нўён ки, амзодаи Темурчин буд, алҳол машҳур ба Чингизхон аст». (с.2) Маъноси: Соҳибқироннинг ота-

си Тарагай Баҳодир деб аталар эди. У Қоражар Нуён наслидандир. Қоражар Нуён эса ҳозир Чингизхон деб шуҳрат топган Темучиннинг амакиваччаси бўлади.

«Амир Темур жангомаси» (ўзбекча 1991 Тошкент нашри) да соҳибқироннинг насли бундай баён этилган: Амир Темур ибн Амир Тарагай баҳодур ибн Барқул баҳодур, ибн Илонгиз баҳодур ибн Инжил ибн Қоражар Нуён ибн Амир Суғучин ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодурхон ибн Тарбонхон. Бу шажара то Одамгача олиб борилган (с.35—36).

Амир Темур соҳибқироннинг туғилган вақти тўғрисида «Темурнома» да ёзилган: «Шаби чаҳоршанба панжум моҳи шаъбон дар соли дар дарихи ҳафсаду сийу жанг...» (с.11, 12).

Маъноси: чоршанба кечаси шаъбон ойининг йигирма бешинчи кунини Муш (сичқон) еттиюз ўттиз бешинчи панж...» (с.11, 12).

«Амир Темур жангомаси» да худди шу маълумот ўзбек тилида такрорланади. Аммо ҳар икала қиссада ҳам Амир Темурнинг қай ерда туғилгани айтилмаган. Фақат Амирнинг онаси Никина (Текина) бегимнинг бу вақтда Қарши ҳоқими, барлос амирларидан Чоку (Чорку) ҳимояси ва тарбияси остида бўлгани кўрсатилган.

«Темурнома» да Саййид ота ўзбекларни мусулмонликка ўтказгани ҳикоя қилинади. «Амир Темур Кўрагон жангомаси» да эса «Саййид ота шарофатидин қалмоқлар мусулмон бўлгани» тўғрисида сўз боради.

Бундай фарқлар қиссаларда анча учрайди. Ҳар уччала қисса ичида анча муфассал ёзилгани «Амир Темур Кўрагон жангомаси»дир.

Амир Темурга бағишланган бу қиссаларда соҳибқироннинг ўз давридаги улуғ сўз усталари — шоир ва мутафаккир зотлар Камол Хўжандий, Ҳофиз Шерозий ва бошқа ижодкорлар билан алоқалари тўғрисида мароқли лавҳалар бор.

Қуйида шулардан бир-иккитаси тўғрисида маълумот бериб ўтамиз.

АМУР ТЕМУР ВА КАМОЛ ХЎЖАНДИЙ. Саййид ота билан шеърини мулоқот. Темурнинг отаси Тарагай Баҳодир ўғлига кўп қўйларни берди ва уларни бозорга элтиб сотмоқни буюрди. Темур бу қўйларни бозорга келтириб бир минг тиллого сотди. Сўнг бозорни айланиб тамошо қилиб юрганида бир маъраканинг устидан чиқиб қолди.

Бир қаландар кўринишли киши одамларга нимадир

сўзламоқда. Унинг қўлида бир қоғоз. Унда қандайдир сўзлар ёзилган. Қаландар дейди:

— Шу қоғознинг қадрига ким етади? Ўша кишига буни бир минг тиллога сотар эдим.

Темур азбаройи қизиққанидан қаландардан ўша қоғозни бир минг тиллога сотиб олди.

Қаландар Темурнинг бўйи бастига, қомати ва юзига қаттиқ тикилди. Сўнг унинг ким экани, ота-бобосининг кимлигини сўради. Шундан сўнг қаландар Темурга деди:

— Отангнинг ҳузурига боргач, бу қоғозни очиб отангнинг олдида қоғозга ёзилганларни ўқигин. Лекин ўнгача бу қоғозни очмагин.

Шундан сўнг қаландар кетмоққа отланди. Темур ундан сўради:

— Отингиз нимадур?

— Отим қоғозда ёзилган. Очиб ўқиганда биласан.

Темур отаси ҳузурига келганда отаси ундан сўради:

— Бозорда тушган пулга бирор мато олдингми?

Темур отасига қаландардан сотиб олган қоғозни кўрсатди. Отаси бу ҳолдан бир оз хафа бўлди.

Темур қоғозни очиб унда ёзилган хатларни ўқиди. Қаландарнинг оти Камол Хўжандий экан. Бу қоғозда Камол Хўжандийнинг қуйидаги шеъри ёзилган эди:

Оя каски, тамоми даҳр бигрифт нахуст
Заврақи замона ситами зулм бишкаст.
Жамшиду Сулаймону Сикандар гузашт
Бархез миён банда ки то навбати ту аст.

Маъноси:

Биринчи бор бутун дунёни эгаллаган
Кемаси ситам ва зулм замонасини йўқ қилган
Жамшид, Сулаймон ва Скандар ўтиб кетдилар.
Тур, эй ўғил, анди сенинг навбатинг келди.

Шундан маълум бўладики, Амир Темурнинг жаҳонгирлигини машҳур шоир ва файласуф Камол Хўжандий башорат қилган экан.

Бу воқеа «Темурнома» да ёзилишича, 755 ҳижрий ёки 1355 йилда юз берган экан.

Камол Хўжандий тўғрисидаги яна бир воқеа «Темурнома» форсий қиссасида Саййид отанинг ўзбекларни мусулмонликка ўтқазгани тўғрисидаги ҳикояда келади.

Унда Саййид ота хон ҳузурига бўлганда, хоннинг Ўзбек номли фарзанди телбаликка мубтало бўлганини

кўради. Хоннинг айтишича, унинг қўшини Табризга юриш қилганида Табриз ҳукмдори Фарҳодбек ва Хисравбеклар ҳузурда бўлган Шайх Камол Хўжандий деган қаландар бир дуо ўқиган. Шу дуо кучидан бир қисм лашкар ҳалок бўлган. Қолган қисми девона бўлиб қолган. Ўзбекхон ҳам ўшандан бери шу телбаликка учраган экан.

Саййид ота ўз оғзидаги намликдан бир томчисини йигитнинг халқумига томизди. Йигит дарҳол соғайди. Ана шу мўъжиза таъсирида ўша қавм мусулмонликни қабул қилдилар. Жатти қавмидан биринчи бўлиб мусулмонликка ўтган киши Ўзбекхон бўлди. Шундан бери жатта номи Ўзбек деб шуҳрат топди. (с.62).

«Амир Темур Кўрагон жангномаси» қиссасида (ўзбек тилида) бу воқеа ўзбеклар билан эмас, қалмоқлар билан бўлгани айтилади. («Бу дostonда Саййид ота шарофатиддин қалмоқлар мусулмон бўлгани...») (с.86) Яна Саййид ота қипчоқ элатларини ҳам мусулмон қилгани ёзилади.

Шу муносабат билан Камол Хўжандий Табризда туриб Саййид отага ушбу шеърни ёзиб юборади.

Чашми ибрат бар кушо бар мо биё, бармо биё,
Мешавад зеру забар бармо биё, бармо биё,

Оҳи мо Кавнайиро бар яқдигар меафканад,
Ҳаст чун тиги ду сар бармо биё, бармо биё.

Ибрат кўзини очиб бизга кел, бизга кел,
Ҳаммаёқ остин-устун бўлиб кетмасин, бизга кел,
бизга кел.

Оҳимиз икки оламни бир-бирига уриб йиқитмоғи
мумкин,

Тирнинг икки боши сингари турипти, бизга кел,
бизга кел.

Саййид ота бу шеърга жавоб ёзиб Табризга Хожа Камол Хўжандийга йўлладилар:

Ғазал:

Мо ба суйи ломақон аз баҳри савдо меравем,
Бохабар бош аз матои хеш яғмо меравем.
Оят сайфаст мадди мисраи шамшаримо
Амри уқтул шуд бадорул харб танҳо меравем.
Лашкари мо кофирони ваҳдатанд аз рўйи ишқ

Мо зи Қаъба баргузашта бар калисо меравем.
Ихтиёри мо ба дасти мо набошад Аҳмадо
Ҳар тараф у меравад мо гарчи танҳо меравем.
Биз ло макон (йўқлик) тарафига савдойилик
туфайли кетмоқдамиз,

Огоҳ бўл ўз матомизни талон-тарож этмоқдамиз,
Этилган Шамширимизнинг мисраи қилич оятидандур,
Ўлдир деган буйруқ бўлди жанг майдонига ёлғиз
кетмоқдамиз.

Бизнинг қўшинимиз ишқ юзасидан ваҳдат
(биргалик) кофирларидир,
Биз Қаъбадан юз ўгириб Калисо сари кетмоқдамиз.
Эй Аҳмад, бизнинг ихтиёримиз ўз қўлимизда эмас,
Гарчи биз ёлғиз кетаётган бўлсак-да, у ҳар тарафга
бораверади.

Бу иккала улуг зот ўртасида кўн гаплар бўлган.
Шундан сўнг Саййид ота ва Ўзбекхон қўшин билан
бордилар. 759ҳ. йили икки қўшин бир-бирига тўқнашди.
Қамол Хўжандий бир шеър ёзилган қоғозни қамон
ўқиға тиркаб отди.

Рубоий:

Эй хожа, ба ҳақ зоҳир оро шудае,
Аз шавкати хеш дурри таманно шудае.
Ал хилъати зари сурх аз рўйи қиёс
Ду рангу дуру чун гули раъно шудае.

Маъноси:

Эй хожа, ҳалқ олдида кўринишда ўзинга
оро бердинг,
Шавкатинг туфайли орзу гавҳарига айландинг,
Заррин кийиминг билан қиёс юзасидан
(Гули раъно сингари) икки ранг, икки юзли
бўлдинг.

Саййид ота заррин либосда эди. Шеърда шунга ишора бор.

Саййид ота жавобан бир шеър ёзиб у битилган қоғозни тирга тиркаб отдилар.

Рубоий:

Гардаст жаҳон зи гарди пайдо ши шавад,
Як дилбару сад жаҳон шайдо ки шавад.
Фардоки, баҳор арзи акбар гардад
Як ранг чи кас бошад раъно ки шавад.

Жаҳон бир чангдир, чунки у чангдан юзага келади,
Дилбар битта, жаҳон юзта, ким унга шайдодир?
Эртага баҳор акбар арзини қилганда,
Ким бир рангли бўлади-ю, ким раъно бўлади.

Ҳарбий кураш табризликларнинг ғалабаси билан ту-
ғади.

Аммо Саййид ота тушида Занги отани кўрди. У Сай-
йид отани руҳлантирар эди.

Кейинчалик табризликлар офатга учраб чекинадилар.
Ўзбекихон қўшини Табризни эгаллайди.

Камол Хўжандий ва Фарҳодбек беркинадилар.

Охири Фарҳодбек ўлдирилади. Шайх Камол Хўжан-
дийни эса Дашти қипчоққа Сарой шаҳарига олиб кетади-
лар. Саройда анча бетоқат бўлган бўлса керак. Камол
Хўжандий қуйидаги байтни битган экан:

Агар Сарой ҳамин аст дилбарони сарой
Биёр бодаки, фориғ шавам зи ҳар ду сар ой!

Маъноси:

Агар Сарой шу бўлсаю, сарой дилбарлари
шулар бўлсалар,
Келтир боданики, эй, шу ҳар иккал сар (бош) дан
қутулиб қўя қолай.

Шундан кейин Саййид ота хондан рухсат олиб Камол
Хўжандийни Табризга қайтариб жўнатди.

(«Темурнома» форсий с.64)

Камол Хўжандий билан боғлиқ бу лавҳалар, ўзининг
ғоявий йўналишидан қатъий назар, халқнинг буюк шоир
Камол Хўжандийга қанчалар ихлос ва ҳурмат билан қа-
раганидан дарак беради. Унинг эл маънавий ҳаётида
юксақ мавқега эга бўлганини кўрсатиб туради.

АМИР ТЕМУР ВА ҲОФИЗ ШЕРОЗИЙ. Амир Те-
мурнинг улуғ замондошларидан бири машҳур сўз устаси
Ҳофиз Шерозий эди. (Вафоти 1389) Навоий Ҳофизни
«Лисон ул гайб ва таржимон ул асрор» яъни гайб сўзла-
рини етказувчи тил эгаси ва барча дунё сирларини тар-
жима эта олувчи ижодкор эканини ёган.

Ҳофизнинг шуҳрат топган ғазалларидан бири бундай
байт билан бошланади:

Агар он турки Шерозий ба даст орад дили моро
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

Таржимаси:

Агар кўнглимни шод этса ўшал Шероз жонони,
Қаро холига бахш этгум Самарқанду Бухорони.

(Хуришид таржимаси)

Шу байт туфайли Ҳофиз ва Амир Темур ўрталарида бўлиб ўтган латифаомуз бир суҳбат адабиёт аҳли ўртасида кенг ёйилган.

Амир Темур 1387 йил 12 декабрда (30 нчи Зулқайда пайшанба, 789 ҳижрий йили) форс вилоятига келди. Бу ерларнинг ҳукмрони бўлмиш Муҳаммад Музаффар авлодлари Керман, Йазд, Сиржондан ғолиб Амир ҳузурига келиб унга буйсунганларини билдирдилар.

Амир Темур уларга форс ва Ироқи Ажамнинг турли вилоятларини бўлиб бериб ҳоким этиб тайинлади.

Амир Шероз шаҳрида икки ой тўрди. Шу вақтда у Ҳофиз Шерозий билан учрашган.

Амирнинг чақирғига кўра унинг ҳузурига келган шоирнинг усти боши ҳароб ҳолда эди.

Улар саломлашиб, суҳбатга тушганларидан сўнг Амир Темур шоир Ҳофизга юқоридаги байтини эслатади ва газабнок кайфиятда дейди:

— Мен Бухоро ва Самарқандни улуғламоқ мақсадида қонли урушлар қилиб, қанча халқлар, мамлакатларни тобеъ этмоқдаман. Сен эса менинг бу икки буюк шаҳаримни ўз гузалингга совға қиласан. Бу қандай гап?

Ҳароб кўринишдаги шоир тавозеъ билан Амирга жавоб қайтариб дейди:

— О, улуғ жаҳонгир. Менинг ҳолимга назар сол. Ҳаддан зиёд саҳоватим туфайли ўзим ана шундай ночор аҳволга тушиб қолганман-да.

Амир кулиб юборади. Шоирнинг ҳозиржавоблиги унинг нохуш кайфиятини кетказди. Ҳофиз ҳам улуғ ҳукмдорнинг газабига мубтало бўлмоқдан қутулиб қолди.

УЛУҒБЕКНИНГ РУМГА ЭЛЧИ БЎЛИБ БОРМОҒИ. ҲОФИЗНИНГ УНДАГИ ИШТИРОКИ. Рум Қайсарининг ўғли амир Шаблий Амир Темур ҳузурига элчи бўлиб келади. Амир Темур уни даргоҳида сақлади ва Румга элчи қилиб ўз набираси Улуғбекни юборди. Улуғбекка ҳамроҳ бўлганлар ичида, замонанинг машҳур шоирла-

ри Хўжа Ҳофиз Шерозий, Шайх Оразий ва паҳлавон Котибийлар ҳам бор эдилар¹.

Бу вақтда Қайсар Истамбулда бўлган. У ҳали ўн саккиз ёшга тўлмаган мирзо Улуғбекнинг Румга элчиликка юборилганидан ҳайратланган. Қайсарга бу йигитнинг гарчи ёш бўлса-да, фитратда Афлотундан қолишмаслигини айтадилар. Қайсар Истамбулга етиб келган элчига аввал илтифот кўрсатмади. Бир қанча муддат ўтгандан кейингина, ниҳоят, Қайсар элчиларни қабул қилди. Қабул маросими гоят ҳашаматли ва дабдабали эди.

Элчилар орасида Улуғбекнинг ҳамроҳлари шоирлар Ҳофиз Шерозий, Шайх Оразий ва Котибийлар ҳам бор эдилар.

Қабул маросими пайтида бир нуруний чехрали, бир юз йигирма ёшли мўйсафид кириб келади. Барчалари уни катта иззат-ҳурматлар кўрсатиб кутадилар. Улуғбек ёнидагилардан бир кишининг кимлигини сўрайди. У Султон Валад экан. Машҳур шоир ва файласуф Жалолиддин Румийнинг ўғли. Отаси вафот этганида у 11 ёшда қолган. Қайсарга яқин қариндош бўлади.

Суҳбат асносида Улуғбек бу мўътабар зотдан бир шеър — таъриф айтмоқни сўрайди.

— Биз ҳеч кимни таъриф этмаганмиз, — дейди Султон Валад.

— Бизнинг таърифимизга бир шеър айтинг, — дейди унга Қайсар.

Шундан сўнг Султон Валад бу рубойини айтган:

Рубой:

Аз дониши ту ақли Афлотун ба фиғон,
Аз фитрати ту ақли расоён ҳайрон.
Аз ҳиммати ту Ҳотами Тоий гашта хижил,
Аз базойи ту Рустами дoston арзон.

Маъноси:

Сенинг билимдонлигингдан Афлотуннинг
ақли фарёд қилади,
Сенинг фитратинг етук ақлдиларни ҳайратга
солади.

¹ Шарқ адабий асарларида хронологияга эркин ёндашув одат бўлган. Шунинг учун қиссалардаги айрим воқеаларнинг вақти тарихий хронологияга тўғри келмаса, ажабланмаслик керак. А. Қ.

имматингни кўриб Ҳотам Тоий хижолат чекиб келди,
Сенинг билагинг кучи Рустам дostonнинг нархини
тушириб юборди.

Энди бошқа шоирлар ҳам шеър айтишлари керак эди.
Қондага биноан ушбу рубойнинг қофияси, шакли сақ-
ланажак. Яна тарихий образлар ҳам ўхшаш бўлмоғи ло-
зим.

Шайх Оразий қуйидаги рубойни айтди:

Рубой:

Эй ақли ту сирмонанд фикри Луқмон,
Дар назди ту доноён чу тифл нодон.
Аз ҳиммати ту абру баҳор ночиз
Аз журъати ту мулки Скандар вайрон.

Маъноси:

Эй ақлнинг сирри Луқмоннинг фикрига ўхшаш,
Сенинг қаршингда донолар ёш болалар каби
нодон туюладилар.
Ҳимматинг олдида абри баҳор ҳеч нарса эмас,
Сенинг журъатинг туфайли Искандарнинг мулки
вайрон бўлди.

Шеър айтиш навбати Паҳлавон Қотибийга келди. У
ёзди:

Рубой:

Дар ҳикмати ту дониши анқо нодон
Зи андишанг ту зол ҳам ҳайрон
Е-аз ҳиммати ту кам аз гадои навзар
Аз ҳиммати ту Рустами дoston ҳайрон.

Маъноси:

Сенинг ҳикматинг қаршисида Анқонинг
билими нодонлик билан баробар,
Сенинг андишанг туфайли Зол ҳайронликда
қолди.
Ҳимматинг қаршисида Навзар гадоликдан ҳам
қуйидир,
Сенинг ҳимматинг Рустам дostonни ҳайрон
қолдирди.

Мушоира асносида бу жойга зангори кийимли бар-
васта бир одам кириб келди. Унинг кўриниши бошқа-
лардан фарқли эди. Бу шоир Убайд Зоконий экан. Бу
шоир қуйидаги рубойни ёзиб тақдим қилди:

Рубой:

Бигрифт ба каф шоҳи жаҳон ёйу камон,
Зад муҳра ба кувни оҳуи сари каллаи ром.
Оҳу сари шохро ба кувни мемолид
Зад тийр ба шох думи оҳуи равон.

(Улуғбек Қайсарнинг талабига кўра оҳуга ўқ отиб
ўзининг овдаги ўткир маҳоратини кўрсатган эди. Шоир
шунга ишора қилмоқда А. Қ.)

Маъноси:

Жаҳон шоҳи қўлига ёй ва камон олди,
Оҳунинг боши ва танасига мўлжаллаб ўқ узди.
Оҳу шохининг учини жисмига тегизган эди,
Ўқ чоғиб кетаётган оҳунинг шохини думига
улаб қўйди.

Ниҳоят шеър айтмоқ гали шоир Хожа Ҳофиз Шеро-
зийга етди. Ҳофиз қуйидаги рубойни ўқийди:

Эй фикри ту росту рав чу фикри Луқмон
Эй қавси ту сари халқаи пийрони замон
Гар бишнавад ийн хабар равон Ройиш
Дар кунжи адам гўшанишийн гардад азон.

Маъноси:

Эй сенинг фикринг ростлик ва тўғрилиқда
Луқмоннинг фикри сингаридир.

Эй сенинг қавсинг замон пирлари халқасининг
бошидир,

Бу хабарни эшитганда Ройиш
Йўқлик бурчагига чекиниб ўша ерда беркинади.

Султон Валад барча айтилган шеърлар ичида Ҳофиз
Шерозийнинг рубойисига баланд баҳо берди. Барча ма-
росим қатнашчилари Ҳофизга таҳсинлар ўқидилар. Уни
энг мўътабар ўринга ўтқиздилар.

Шу вақт жумъа намози пайти келди. Ҳамма идишларини кўтариб шоша борар эдилар. Улуғбек ва унинг кишилари ҳам буларга қўшилиб идишларини қўлда тутганча кетдилар. Шу орадаги бир мақбара ёнида ҳамма тўхтаган ва ниманидир кутмоқда эдилар. Шунда бир оз ёмғур ёғди. Ҳамма идишни тутди. Кўп одамнинг идишига ҳеч бир ёмғур қатраси тушмади. Аммо Ҳофизнинг идиши ёмғур томчилари билан тўлди.

Улуғбек одамлардан сўради:

— Бу иморат қандай иморат?

— Бу ҳазрат Мавловий Жалолиддин Румийнинг мақбарасидир,— деб жавоб бердилар.— Ҳар йили бир мартаба Ражаб ойининг жумъа куни булут пайдо бўлиб бир неча қатра ёмғир доналари тушадир. Бу оби раҳматдур. Идишга тушган ҳар бир қатра ҳар қандай дард учун даво бўлади.

Улуғбек Мирзо деди:

— Эшитган эдимки, Ҳазрат Мавлоний етти дафтардан иборат маснавий ёзганлар. Шунини кўрмоқни истар эдик.

Унга жавоб бериб дедилар:

— Бу маснавий китоби ана шу Мақбаранинг ичидадир. У Мавлавий Мозорининг устида туради. Агар бирор киши уни олгани келса, осмонда яшин чақнайди ва уни ўлдиради.

Шунда суҳбатга Султон Валад қўшилди ва деди:

— Биз одамиздан эшитган эдикки, қимки ушбу байтимизга жавоб ёса, келиб шу маснавийни олмоғи мумкин. Бу байт қуйидагичадир:

Илми ҳақ дар илми сўфий гум шавад
Йин сухан кай бовари мардум шавад

Маъноси:

Ҳақ илми сўфийлик илмида яширинган,
Одамлар қачон буни пайқай олар эканлар.

Жавобнинг мақбуллиги шундан маълум бўладики, булут келиб ўша кишининг бошига абри раҳмат ёғди ради.

Агар жавоб мақбул бўлмаса, гайбдан келган қўл у одамга шундай тарсаки берадики, у ерга йиқилади.

Қайсар деди:

— Бу байтга жавоб ёзиб маснавийни оладиган киши борми?

Барча шоирлар таъзимда эдилар.

Биринчи бўлиб Паҳлавон Котибий чиқди ва жавоб шеърини ёзиб ўқиб берди Мақбул бўлади. Сўнг Шайх Озарий ўз жавобини ўқиди. Мақбул бўлмади. Ундан кейин Убайд Зоконий ўз жавоб шеърини ёзди ва одамларга ўқиб берди. Бу ҳам мақбул бўлмади.

Энди ҳамма Ҳофизни кутдилар. Ҳофиз бир кеча муҳлат сўради. Ўша куни Ҳофиз шоир ва файласуф Мавлавий Румийнинг руҳига мурожаат қилди. Бу байтнинг жавоби қандай бўлмоғини сўради. Айтдилар. Эртаси кун Ҳофиз ўз жавоб шеърини ёзди ва уни одамларга ўқиб берди.

Ҳофиз ўз шеърининг бошида Мавлавийга мурожаат қилганини айтади. Сўнгра Румийнинг жавоб сўзлари орқали бу байтга ўз талқинини изҳор этади. Шеърдаги ўша байт мазмунини шарҳ этувчи мисралар қуйидагилардир:

Уст сўфий, уст илму уст ҳақ
Хондаам илми ладуний¹ ийн варақ

Лутфи ҳақ зотаст сўфий аз сирот
Ийн сифат исмаст жони уст зот

Рух чаро дар жисм пинҳон кардаанд
Дар сифат зоти вай осон кардаанд

Илми ҳақ дар илми сўфий гум шавад
Ийн сухан кай бовари мардум шавад.

Маъносн:

Сўфий улдир, илм улдир, ҳақ улдир,
Ладун илмининг варағида шуни ўқидим.

Ҳақ лутфи зотдир сўфий эса унинг йўлидир
Бу сифат исмдир жони эса зот бўлади.

Рухни жисмда беркирганлар, нега?
Чунки сифатда унинг зотини топмоқни осон

(Шундай қилиб)

Ҳақ илми сўфийлик илмида беркирган
Бу сўз қачон одамларга тушунарли бўлади.

¹ Илмий ладуний — Худо томонидан етишган деб ҳисобланувчи илоҳий илмлар.

Ҳофизнинг бошига оби раҳматдан қатралар томди. Унинг жавоби мақбул бўлган эди.

Шундан сўнг Ҳофиз Мақбара ичига тушиб Мавлоно Румийнинг Мазори устидаги «Маснавий маънавий» китобини олиб чиқди. Бу китоб етти дафтардан иборат. Бу китобнинг бир дафтарини Рум Қайсар ўзида олиб қолди. Қолган олти дафтарни эса Қайсар Амир Темурнинг набираси Мирзо Улуғбекка тақдим этди.

Мирзо Улуғбек Румдан қайтиб, бобоси Амир Темур ҳузурига келди. Амир ўз набирасини хурсандлик билан кутди. Суҳбат чоғи у Улуғбекдан сўради:

— Румдан менга қандай совға келтирддинг?

— Сизга Мавлоно Румийнинг Маснавий маънавий китобининг олти дафтарини келтирдим.

Улуғ фотиҳ бу совғадан гоят хурсанд ва хушнуд бўлиб Мирзони дуо қилдилар.

Бу ҳикоянинг сўнггида яна бундай лавҳа бор: Улуғбек Мирзо буюк бобосига Жалолиддин Румийнинг Маснавий Маънавий асарининг олти дафтарини тақдим этар экан, яна бир совға ҳам борлигини айтади. Бу Жалолиддин Румий қаламига оид бир мустаҳзод шеърдир.

Еш шаҳзода ўз улуғ бобосига Румийнинг бу мустаҳзодини бир қасида тарзида тақдим этган эди. Чунки бу шеърдаги таъриф ва таҳсинлар Соҳибқирон Темурнинг фаолиятига берилган юксак баҳо тарзида жаранглайди.

Шундай қилиб Амир Темур қиссаларида улуғ шоир ва файласуф Ҳофиз образи ўзининг бадий ифодасини топган. Қиссаларнинг муаллифлари Амир Темурни бу ўз буюк замондоши билан боғлар эканлар, ҳар икки улуғ инсоннинг иборатомуз сифатларини ташвиқ этишни ўзларига мақсад қилиб олганлар.

ҲИССАЛАРДА СЕВГИ ДОСТОНИ

Амир Темур тўғрисида қисса ёзган адиблар адабий асар яратганлар. Абадий асарнинг бош мавзун эса севгидир. Агар севги ҳикоялари бўлмаса, улуғ арбоблар тўғрисидаги асарлар тарихий китобга ўхшаб қолар эди.

Шунинг учун Амир Темур ҳаёти ва фаолиятига доир қиссаларда севги чизиғи алоҳида тасвир этилган. Севги кучига ҳар қандай ёшдаги кишилар ҳам тобеъ эсалар-да, кўпинча бу гўзал туйғу ёшликка хосдир.

Амир Темурнинг ёшлик йиллари. («Темурнома» форсийда бунини 755 й. ҳижрий деб кўрсатилган с.42). Йигирма яшар Темур Шаҳрисабздан Бухорога кўч машинақатлар чекиб манзилма-манзил пиёда йўл босиб аранг етиб келди. Темур Бухоронинг Қавола Коҳ дарвозасидан ўтиб шаҳарга кирди. Бир саройга тушди. Бу ерда яшай бошлади. У Шаҳрисабзда отаси билан аразлашиб қолиб Бухорога кетган эди. (Камол Хўжандий шеърини сотиб олгани учун отаси Темурни койиган). Мусофир йигитнинг пули йўқ. Унинг қўлида фақат бир донна вазни етти миққол келадиган бадаҳшон лаъли бор, холос. Саройдон мусофирдан қулф ҳақи талаб қилди. Яна йигитнинг қорни ҳам оч. Шунинг учун ўша лаъли сотмоқ мақсадида жавоҳир сотиладиган тимга келди. Кишилар лаълга харидор бўла бошладилар. Шу пайт тўсатдан одамлар растаю бозорни ташлаб ҳар томонга қоча бошладилар. Темур одамлардан нега қочасизлар деб сўрар, аммо ҳечким жавоб бермас эди. Дўконлар бирпасда бўшаб қолди. Худди занжирини узган шер ёки ечилиб кетган фил бозорни босгандек.

Темур қўлида ханжар ушлаган бир гўзал йигит мастона қадам ташлаб келаётганини кўриб қолди. Бир киши Темурга деди:

— Эй бачча, қочиб қол!

Аmmo Темурдаги ғайрат уни қочмоққа қўймади. Уша маст киши етиб келди ва Темурга ханжар солди. Темур ўзини четга тортди ва ханжарга чап берди. Шунда унинг қўлидаги лаъл тушиб кетди. Маст йигит лаъли олди-да, ўз йўлида давом этди. Темур йигитнинг ортидан бормоқчи эди, бир киши унинг кифтидан тутди ва деди:

— Эй бола, бу золимнинг дастидан кўп кулфат, машаққат кўрмоқ мумкин. Агар у сени ўлдирган тақдирда ҳам ҳеч нарса қилиб бўлмайди. У Бароқхоннинг дўсти. Уйларга ўт қўювчи Бароқхон эса Баёнқулихоннинг ўғлидир. У кўп мусулмонларнинг уйларини ёндириб тамошо қилиб ўлтиради. Баёнқулихон қартайиб қолган. Бундан бошқа ўғли йўқ. Амирлар ўғлининг устидан унга шикоят қилмоққа ботинмайдилар. Хон ўзи одил. Агар бу ишлардан хабардор бўлиб қолса, ўғлини ўлдирмоққа буюради. Унда Чигатой тўраларидан ҳеч ким қолмайди. Шунинг учун ҳамма чидамоққа мажбур. Зора инсофга келиб қолса.

Темур бу гапларни эшитгач, индамай ҳужрасига қараб кетди. Унинг аҳволи ғоят ночор эди, саройбон ҳам уни ҳужрага ҳақ тўламагани учун саройдан ҳайдаб юборди. Темур бир баобрў қариянинг ёрдами билан Бароқхондан ўша лаълнинг баҳосини ундириб олди.

Бухоро хони Баёнқулихоннинг тўққизта қизи бор эди. У қизларни эрта эрта бермоқчи бўлди.

Баёнқулихон қизларини олийнасаб куёвларга берди. Ниҳоят энг кичик қизига навбат етди.

Қиз деди:

— Кимки, мени шахматда ютиб чиқса, ўшанга берингиз.

— Мен қандай қилиб сени номахрам кишига кўрсатаман?

— Мен Ғуломбачча кўринишида бўламан. Сиз кимки шу Ғуломбаччани шахматда ютса шунга уни инъом этаман деб эълон қилинг.

Хон ноилож рози бўлди.

Барча шахмат усталари бўлмиш амирзодалар жам бўлиб шахмат ўйинини бошладилар. Ғуломбачча ҳаммаларини моҳ қилди. Энди яна шахматчиларни чақира бошладилар. Темур шахматга жуда уста эди. У хон ҳузурига келди. Темурнинг устида қора чакмон ва бошида телпак бор эди. Хон уни кўриб ўз одамларига:

— Бу бола шахматни қайдан билсин, — деди.

— Ҳар не йўқ десак кўнмаяпти, — дедилар маҳрамлари.

— Ғуломбаччани чақирингиз. Ұйин бошлансин,— деди хон.

Қиз Ғуломбачча сувратида чиқиб келди. Темур дарҳол унинг қиз бола эканини сизди. Улар бир-бирларини кўрган заҳотиёқ бир-бирига кўнгил беришди.

Ўртага тахтани қўйдилар.

Темур деди:

— Агар мен ютсам нима бўлади?

Хон жавоб берди:

— Ғулом сеники бўлади.

— Агар ютқазсам-чи?

— Сендан ҳеч нарса таъма қилмайман.

— Агар у мени ютса, мен унга Ғулом бўлайин,— деди йигит. Чунки Темур бу хонимга ошиқи шайдо бўлиб қолган эди.

Уч бор ўйнадилар. Темур ҳар учала ўйинда ҳам ютди.

Хоним ҳарамга кириб кетди.

Темур хонга деди:

— Энди ваъдага вафо қилиб Ғуломбаччани менга беришларингиз керак.

Амир Темур ўз ҳасабу насабини хондан яширди. Чунки отаси Тарагай Баҳодир билан хон ўртасида ихтилоф бор эди. Хон ўз қизи билан кенгашди. Қиз отасига ваъдага вафо қилмоқ кераклигини айтди. Эртаси кун Темур келганида мулозимлар хон буйруғига кўра уни ичкарига киритмадилар.

Амир Темур саройга қайтиб келди. У ўз ҳужрасида эканида эшик тақиллади ва эшикни очиб ҳужрага бир канизак кириб келди. Унинг қўлида бир китоб бор эди. Канизак хатни Амирга берди. Хатда ёзилган эдики, мен кеча шахмат ўйнаган Ғуломбаччадурман. Менинг номим Сарой Мулкхоним, Баёнқулихоннинг қизиман. Сенинг муҳаббатинг занжири менинг бўйнимга тушди. Бир йўлини топиб эртага хонга учрашгин. Отам адолатпарварлик лофини урадиган одам. У ночор мени сенга беради. Агар бошқа Ғуломбаччани берса, зинҳор олмагин. Яна бирор иш бўлса сенга хабар қиламан.

Амир канизакни кузатиб қўйди.

Эртаси кун Темур хон ҳузурига келиб ундан ўз ваъдасига вафо қилмоқни сўради.

Бир икки кун ичида унга бир неча Ғуломбаччаларни таклиф қилдилар. Темур уларни рад қилди. Шунда подшоҳ вазири Сирож Қамарийга у турк болани бир илож қилиб жавоб бериб жўнатмоқни буюрди.

Сирож Қамарий Темурга деди:

— У сен айтган Гуломбачча подшоҳнинг қизидир. Сен боргин ва шоҳона тўй тадорикини кўр.

Вазир ўйлаган эдики, йигит шоҳона тўй тадорикини кўролмайди ва шу билан келган жойига жўнаб кетади. Йигитнинг қизга муҳаббати кучайиб борар эди. У вазирдан сўради:

— Шоҳона тўй қандай бўлади?

Вазир хазинадан бир сандиқча келтирди. Бу сандиқча дур ва жавоҳирга лиқ тўла эди.

— Ана шунча қизил олтин топасан,— деди вазир.

Темур қўлини кўксига қўйиб, бу талабни қабул қилди.

Вазир унга уч кун муҳлат берди. Йигит кўп ўйланди. Сўнг Шайхул оламнинг (Шайх Қуллолнинг А. Қ.) мазорига келиб сиғинди, ундан мени севикли ёримнинг висолига еткур, дея илтижо қилди. Шундан сўнг Темур кўзи илинган экан, туш кўрди. Шайх, эй Амир Темур ташқарига чиқ, Худонинг қудратини кўр, дер эди унга.

Темур ташқарига чиқди. Мақбара четида вазир кўрсатган сандиқча турибди. Худо додимга етди, деб Темур сандиқчани олиб шаҳарга келди. Шаҳар бесаранжом эди. Нима гап деб сўраса, ҳеч ким жавоб бермайди. Темур аркка келди. Бу ерда вазир Сирож Камайни кўрди. Ишқ зўридан сабр қилолмади вазирга салом берди ва унга сандуқчани тутди. Вазир дарҳол:

— Тутинг бу ўғрини,— деб буюрди. Темурни ушлаб банди қилдилар.

Воқеа бундай бўлган эди: Тунда ўғри аркка кириб хонни ярадор этиб сандиқчани олиб қочган. У сандиқчани мазорга яширган. Темур эса сандуқчани топиб олган ва келтирган. Темур гуноҳим нимада, деб ҳайрон бўлар эди.

Вазир уни хон ҳузурига келтирди. Бароқхон отасига ўғри тутилганини айтди.

Темурни хонга рўбарў қилдилар.

— Менинг қизимни талаб қилган сен эмасмисан?

— Шундай.

— Сен мени ярадор қилдингми?

— Йўқ.

Темур бўлган воқеаларни айтиб берди. Хон ишонмади. Темур зиндонга солинди. Зиндон арkning ичида, шарқий томонда Чихл духтарон деган жойда эди.

Баёнқулихон ўша ярадан тузалмай дунёдан ўтди. Тахтга Бароқхон ўлтирди. У Сирож Камарийни ўлдирди. Шундан сўнг мамлакатда ровго чиқди. Бароқхон отасининг амирларини ҳам ишдан кетказди. Шу ишлар

билан банд бўлиб Бароқхон зиндонда ётган Темурни унутиб юборди.

Зиндонда ётган Темурнинг ёнига бир кеча бир одам келди. Сен мен туфайли бу ерда ётибсан. Сандуқчани мен ўғирлаган ва уни гўр ёнига беркитган эдим. Энди қутқараман, деди. Шундан сўнг зиндончи ғавго кўтарди. Бароқхон хабар топиб одамлари билан етиб келди. Қаттиқ олишувлар бўлди. Унда ўғри йигит ҳалок бўлди. Темур минорага кириб олиб ўзини ҳимоя қилар эди. Ярим кечаси сал тинчлик ўрнашди. Шунда бир қора кийимли киши келиб Темурга яқинлашди. Темур ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлиб қалтакни қўлга олди. Шунда қора кийимли деди:

— Эй барно йигит, сақлан, мен дўстингман. Мен билан юр.

Амир Темур минорадан тушди. Сарбозлар уйқуда эдилар. Уларнинг ёнидан аста ўтдилар. Сўнг яна бир қора кийимли киши уларга шерик бўлди. Ҳаммалари арк дарвозасига келдилар.

— Мени қаёққа олиб кетмоқдасиз,— деб сўради Темур хавотирланиб.

Қора кийимли кулди. У Амирнинг қўлини ушлаб ўз кўшкки сари олиб кетди.

Қўшкка келгач, унинг етти эшигининг барини қулфлади. Амирни ўзининг хонасига олиб кирди. Бу ерда ранг-баранг палослар тўшалган, олтин табақларда мум шамлар ёнмоқда. Сўнг қора кийимли ўзини Амирга танитди.

— Мен Сарой Мулк хонимман. Сени қутқардим.

Амир деди:

— Эй малика, Сенинг ишқингда шундай балоларга дучор бўлдим.

У ҳам ўзини танитди. Хоним билдики, бу йигит Тарағай Баҳодирнинг ўғли экан.

Ҳар иккалалари шоду хандон ишратга берилдилар. Авча кун шу тарзда кечди.

Бир куни кечаси Бароқхон синглисининг уйида чироқ ёнаётганини кўрди. Ўз Гуломлари билан уйга бостириб кирди. Гуломлар намоз ўқиётган Амирни оғир ярадор қилдилар. Уни ўлди деб ўйладилар. Ҳазрати имом пуштасига судраб олиб бориб ташладилар.

Бароқхон бир Гуломига хонимни олиб чиқиб ўлдирмоққа буюрди. Йўлда хоним Гуломнинг пичоғини сугуриб олиб унинг бўйнига санчди. Гулом отдан йиқилди ва ўлди. Хоним дарҳол Гуломнинг кийимини ечиб олиб

ўзи кийди ва йўлда давом этди. У икки кундан сўнг Қаршига етиб келди.

Сўнг Қаршидан Шахрисабз сари кетди. Йўлда оти қилдилар. Дарахтга чиқиб қутулди. Шу вақт катта бир бор эди. У Тарағай Баҳодир эди. Подаларни кўриб келмоқда эди. У Хонимни дарахтдан туширди. Шунда Хонимнинг бошидан телпаги тушиб кетди. Сочлари парижон бўлди.

— Сен кимсан? — сўради Тарағай Баҳодир.

— Мен Тарағай баҳодирнинг келиниман.

Тарағай баҳодир ҳайрон бўлди. Хоним бўлган барча воқеаларни унга айтиб берди.

— Амир Темур менинг фарзандимдир. Икки йилдан бери уни кўрганим йўқ.

Баҳодир маликани ўз уйига келтирди. Унга хона ва хиргоҳ берди.

Сўнг Бароқхонга хат йўллаб ўғли Амир Темурни дарҳол ўз ҳузурига жўнатмоқни талаб қилди. Бароқхон нима қилишини билмай қолди. Чунки у Амир Темурнинг қай ерда эканини билмас эди.

Амир Темурни ярадор ҳолда майдонда ётганини кўриб Шайхнинг муридлари уни олиб кетган ва даволаб соғайтирган эдилар. Энди Темур ўша шайх хизматида эди.

Шундан сўнг Бухорога босқинчилик ва талаш мақсадида келган Хоразм шаҳзодаси Дунбай баҳодир билан Амир Темур курашади ва уни енгади.

Дунбай Баҳодирнинг бир синглиси бор эди. У эркаклар кийимида жанг қилар, кўп баҳодирларни енган чаққон бир аёл эди. Уни Улжай туркон дер эдилар. Шу қиз акасининг қасдини олмоқ учун Амир Темур билан курашадиган бўлди. Улар яккама-якка олишдилар. Найза жангида Амир бир зарба билан Улжайнинг найзасини синдирди. Тиг жангида эса Улжай Амирни ярадор қилди. Аммо Амир Темур бир зарб билан ўз тигини Улжайнинг бошига етказдию, аммо урмади. Улжай сўради:

— Нега урмайсан?

— Сен аёлсан, шу сиринг очилмоғини истамайман. Сенинг ҳаёли бўлиб қолишингни хоҳладим.

Сўнг ёқадан олиб курашиш бошланди. Бунда Амир Темур ғолиб чиқди.

Улжай Амир Темурнинг қўлини ўпди ва деди:

— Мен ўзимни сенга бағишладим.

Амир Темур Улжайни иззат-ҳурмат билан Хоразмга кузатди.

Шу вақт Тарағай Баҳодирнинг мактуби Бароқхонга келиб тегди. Бароқхон Темурга қимматли совғалар ҳадя этди ва уни Шаҳрисабзга жўнатди.

Тарағай Баҳодир Шаҳрисабзда ўғлини иззат-икром билан кутди тўю-тамошолар қилиб ўгли Амир Темурни Сарой Мулкхонимга уйлантирди. Тўй Бухорода бўлди.

Амир Темур ва Бухоро хони Баёнқулихоннинг қизи Сарой Мулкхоним ўртасидаги муҳаббат, бу севгининг бахтли қисмати «Темурнома» (Форсий) ва «Амир Темур жангномаси» (ўзбекча) қиссаларида деярли бир хил баён этилган. Бу ҳар иккала қиссадаги ушбу севги ҳикояси асосий воқеалар, ифода услуби жиҳатидан бир-бирига жуда ўхшаш. Шунинг учун аҳдимола улар бир-бирининг таржимаси эмасми экан, деган савол ҳам тузилади.

Келгуси тадқиқотлар бу саволга жавоб берад.

Лекин ўзбек тилидаги «Амир Темур қиссаси» (қулёзма, Қ. И. № 6537 П) да бу севги ҳикояси сал бошқачароқ берилган. Унда Бухоро маликасининг оти Гулшоддир.

Темур ёшлиқ пайтидаёқ Носир бошлиқ фитвани босмоқда кўп жонбозликлар кўрсатган эди.

Яна замонанинг мўътабар зотларидан кўплари бу ёш йигитнинг соҳибқирон бўлмоғини башорат қилар эдилар. Ҳарҳолда бу пайтда машҳур Тарағай Баҳодирнинг ўғли Темурнинг шуҳрати чиқабошлаган эди. Шунинг учун Баёнқулихоннинг кенжа қизи отасидан, агар менинг хоҳишимга қарасангиз, мани Тарағай Баҳодир ўғлига берингиз, дейди. Аммо хон Тарағай Баҳодирдан хафа бўлган эди. Қабул қилмади. («Амир Темур жангномаси» Т.1994 с.76).

Худди шу гап «Амир Темур қиссаси»да ҳам бор.

Демак Баёнқулихоннинг қизи ёш баҳодир Темурга ғойибий кўнгил берган эди.

Аммо отаси унинг илтимосини эшитмагач, қиз шатранж ўйини тўғрисидаги таклифни айтди. Отаси бунга рози бўлди. Аммо бу ўйин орқали қиз ўз севгили йигитини топмоғини биларми эди? Албатта йўқ. Лекин бу воқеалар ривожда қисса ёзганларнинг илоҳий тақдирга, олдиндан белгилаб қўйилган қисматга ишончи ётади. Улар Амир Темурнинг соҳибқиронлигини азалий қисмат билан бошлайдилар. Айни замонда Баёнқулихон қизининг ёш Те-

мурга муҳаббатининг уйғониши ва тантана қилишини ҳам шу нуқтаи назар орқали баён қиладилар.

Лекин бу севгининг ғалабаси кўп жиҳатдан қизнинг (уни Темурнома қиссаларида Сарой Мулкхоним, Қиссаи Амир Темурда эса Гулшод деб аталган) иродаси, ақл-ҳуш билан иш тутмоғи, мардлиги ва қатъий ҳаракатларига боғлиқ. Қиз ёш баҳодирга гойибона дил берган эди. Аммо улар шатравж тахтаси устида учрашганларида бир ондаёқ бу хаёлий муҳаббат чин дунёвий, инсоний муҳаббатга айланиб кетди. Ёш Темур ҳам қизни кўрган заҳоти унга кўнгил боғлади. Севишганларнинг тақдири ўша дақиқада бир-бири билан чамбарчас боғланди. Бу севги кейинги оғир имтиҳонлардан мардлик билан ўтди.

Бароқхоннинг ёвув мақсади амалга ошмай Малика Шаҳрисабзда Тарағай Баҳодир паноҳида нажот топганида тақдир унинг рақибаси Улжай Турконни майдонга чиқарди. Олдин Амир Темурга қарши курашга отланган Хоразм маликаси Камол (Улжай Туркон — унинг жангчилик лақаби) кейинчалик Темурга муҳаббат қўйиб унинг маҳбубаси бўлмоқни тилаб қолди. Бу воқеа айниқса «Амир Темур қиссаси» да тўлароқ баён этилган. Яккама-якка кураш чоғида Темур сезадик, унинг рақиб (аслда рақибаси А. Қ.) ортиқча қаршилиқ кўрсатмас, аксинча, уни кўпроқ ўз бағрига босар эди. Курашда енгилгач, у ўзини Темурга таслим этақолди.

Камол хонимнинг ана шу курашдан сўнг Темурга эга бўлмоқ эҳтимоли ҳам туғилади. Аммо Тарағай баҳодирнинг Бароқхонга ёзган номаси етиб келгач, Бароқхон Темурни Шаҳрисабзга юбормоғи аниқ бўлгач, Темур Камолхонимни иззат-икром билан Хоразмга жўнатади. Сўнг ўзи Шаҳрисабзга севгилис Сарой Мулкхоним ёки Гулшод ҳузурига йўл олади. Шу тариқа икки ёш севишганлар тақдири бир-бири билан қовушади.

Кўриниб турибдики, Амир Темур тўғрисидаги қиссалар халқ китоблари тарзида ёзилган. Улар кенг ўқувчилар ёки тингловчилар оммасига мўлжалланган. Бу қиссаларда Амир Темур образи идеаллаштириб тасвирланади.

Бу асарлар Амир Темур ҳаёти ва фаолиятига оид адабий манбаълар сифатида чуқур ва ҳар томонлама ўрганилмоғи керак. Улар Амир Темур ва халқ оммасининг унга муносабатини аниқламоқда муҳим аҳамиятга эгадир.

Адабий-бадиий нашр

Азиз Қаюмов

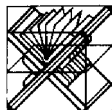
АМИР ТЕМУР ҚИССАЛАРИ

**Мусавир Ю. Габзалилов. Муҳаррир Ф. Камолова.
Техн. муҳаррир У. Ким. Мусаҳҳих М. Хўжаева.**

Босмахонага 11.03.96 да берилди. 10.04.96 да босишга рухсат этилди. Формати 84×108/32.
Рўзнома қоғози. Юқори босма. Шартли б. 1.68. Нашр табоғи 1.4. Нусхаси 10000. Буюртма 8047.
Баҳоси шартнома асосида. Шартнома 86—96.

«Ёзувчи» нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ижара пудратидаги Тошкент полиграфия комбинати. Тошкент, Навоий кўчаси, 30 уй.

ЁЗУВЧИ